

If you love Alf Prøysen, set him free. Jørn Simen Øverli om kunstnerisk frihet for skapende folk fram mot Prøysenjubileet.

Prøysen-blokkeringen

Jørn Simen Øverli
MED ANDRE ORD

I 2014 er det 100 år siden Alf Prøysen ble født. Vi gleder oss alle til jubileet. Det kan bli et vendepunkt og et merkeår for arven etter vår store nasjonalskald. Alf Prøysen har alltid hatt en spesiell posisjon i nordmenns hjerte. Ingen annen har berørt så mange av oss med kunst etter 2. verdenskrig. Det gjelder gammel og ung, fattig og rik, høy og lav.

I de siste tiårene har flere og flere fått øynene opp for mangfoldet, mangetydigheten og storheten i de omfattende verkene hans. Det har aldri vært laget så mange versjoner og innspillinger av visene hans som i de siste årene. Alt fra romanse – via jazz, blues, kor og korps – til rock – og popversjoner. Og det er hevet over tvil at det er i visene Prøysen når høyest, og at det var de som skaffet ham den enestående posisjonen han fremdeles har i nordmenns bevissthet. Ikke alle vet at han lagde langt flere voksenalbumer enn barneviser.

Prøysens verker er så solide og av så høy kvalitet at de tåler – og trenger – modernisering og aktualisering. Dette er nødvendig for at nye generasjoner skal få glede av det Alf Prøysen har gitt oss. Nye generasjoner har nye referanser, nye uttrykksformer og lydbilder. Dette behovet

«Prøysens tekster fortjener et større rom enn en enkelt melodi kan tilby»

oppstår i de fleste eldre kunstuttrykk i alle sjangere, som dramatik, dans, litteratur – og musikk. Som en selvfølge blir eldre kunstuttrykk bearbeidet, tolket og framført i helt andre former enn den opprinnelige, av kompetente kunstnere som gir oss stor kunst i moderne utforming.

Det skjer også mye rundt Alf Prøysens verk fram mot jubileet. En stor konkurranse om kor-

FAKTA

Arven etter Prøysen

- Neste år er det 100 år siden Alf Prøysen ble født.
- I denne teksten hevder Jørn Simen Øverli at rettighetshaverne til Prøysens verker står i veien for modernisering av verkene og sangpoesien hans.
- Problemet er at rettighetshaverne legger for bastante føringer for hvordan arven skal forvaltes.
- Flere norske artister er blitt nektet å bruke versjoner hvor de har fortolket Prøysens viser på nye måter.
- Øverli mener at rettighetshaverne bør gå inn for full kunstnerisk frihet til å bruke Prøysens verker i forbindelse med jubileet neste år.

Om forfatteren:

- Jørn Simen Øverli er forfatter og visesanger, kjent for flere uvanlige tolkninger av Prøysens viser.

arrangement er nettopp avsluttet. En ny utgave av visene og diktene blir utgitt hvor også flere ulike melodier til samme tekst blir tilgjengelige. Det Norske Teatret setter opp en helt ny versjon av «Trost i taklampa» – ikke som en folkekomedie vi kan le oss skakke av slik som i tidligere oppsetninger, men som et mangetydig drama som er egnet til gjøre oss urolige, med et smil i munnavnen. Dette er i tråd med romanen og Prøysens intensjoner. Teatergrupper har også begynt å ta for seg fra den enorme produksjonen, som for eksempel de 832 stubbene. De dramatiserer dette i mer universelle og gyldige former, løstrevet fra båndene til tid og sted med skigarder, vømmøl og stussligstugguer slik det har vært praksis til nå.

Hedmark Teaters (nå Teater

har undertoner som handler om mye mer enn Klara på Dal, løvetenner i Bispegata 3 i Oslo, eller månen over Våringskollen i Nordmarka.

Sentrale diktere, komponister og utøvere har latt seg inspirere av Prøysens verker, og vil gjerne nytolke og publisere dette til jubileet. Flere større og mindre prosjekter er på beddingen. Problemet er at mange av disse kunstnerne vegrer seg fordi de er redd de ikke får tillatelse til bruk og publisering, ut fra den praksisen som har vært ført de siste årene med hensyn til noen av verkene til Prøysen.

Det er flere eksempler på at nytolkninger av Prøysens viser har blitt blokkert av rettighetshaverne. Det har først og fremst skjedd ved forbud mot nye melodier til tekstene. Siden store deler av Prøysens verk er sangpoesi, er nettopp nye melodier en helt sentral metode for å tilnærme seg tekstene på nye måter; en melodi utgjør jo en fortolkning, selv om det også er et selvstendig åndsverk, og grensen kan være utydelig. Her er noen eksempler:

- I 1992 ble det truet med å blokkere en CD-utgivelse med tolkninger som ble hevdet å «ødelegge Alf Prøysen viser».
- I 2001 ble det konflikt vedrørende bruken av Prøysens verk i forbindelse med oppsetningen «Kjæm æiller att» på Nationalteatret – der en ny melodi til «Tango for to» ble stanset.
- I 2002–2004 ble en bestilling fra Prøysenhuset som Rikskonserterne ville ha på turné forsøkt stoppet og innspilling av de nye melodiene på CD som kom i 2007 ble droppet.
- I 2012 ble innspilling på CD av to Prøysen-tekster med ny melodi stoppet.

Navnene på utøverne og komponistene i disse eksemplene er ikke viktige. Det er prinsippet og holdningen bak som er avgjørende. Eksemplene kjenner folk i det skapende miljøet godt til.

Rettighetshaverne sier at de vil at visene skal bli brukt mest mulig og at nye kunstnere tar tak i dem. Men slike blokkeringer tar lysten fra kreative kunstnere til å bruke Prøysen-tekstene til nyskaping, fordi erfaringer tilsier at det er helt uforutsigbart om tillatelse vil bli gitt.

Alf Prøysens tekster fortjener et større rom enn en enkelt melodi kan tilby. Vi er mange som håper at Prøysens rettighetshavere vil bidra til jubileet ved å gå inn for full kunstnerisk frihet. Og at de vil godta forespørsler om å få bruke verkene slik at den frie kunstneriske utforskningen av

SAMMENSATT VERK: Hedmark Teaters (nå Teater Innlandets) oppsetning: «Pingviner i Sahara» (2010) viser et tenkt møte i det hinsidige mellom poeten Tor Jonsson og Alf Prøysen.

verkene av dagens diktere, komponister, arrangører og utøvere kan skje og bli formidlet. Selvsagt innenfor åndsverklovens grenser.

En begrunnelse som ofte går igjen for blokkering har vært en påstått avtale mellom Alf Prøysen og komponist Bjarne Amdahl. Den skal ha sagt at dersom Amdahl hadde komponert en melodi til en Prøysentekst så kunne ingen andre lage en ny.

At en dikter og en komponist har slike *gentlemen's agreements* er vanlig også i våre dager. Det stimulerer og motiverer til samarbeid og gjensidig inspira-

sjon så lenge partene er arbeidsføre og samarbeidet er fruktbart, og er derfor egnet til nettopp å skape nye verk. Men når opphavsmerkene er døde er det vanskelig å finne den rettslige og kunstneriske legitimiteten for slike avtaler. Det er vanskelig å tro at intensjonen fra disse kunstnerne var at ingen noen sinne skulle kunne bruke disse verkene separat.

Hvis avtalen skulle vært fulgt bokstavelig ville vi for eksempel ikke hatt Egil Monn-Iversens glitrende melodi til «Vise for gjerne jinter», som er laget etter Prøysens død og etter at Amdahls melodi til samme tekst ble publisert. Flere nye melodier til sanger som ikke er tonsatt av Amdahl, men som har hatt

benevnelsen «gammel melodi», er også blitt blokkert.

Ut ifra åndsverklovens regler er et «fellesverk» bare de tilfellene der den enkeltes ytelse ikke kan skilles fra hverandre (Åndsverkloven § 6). Ved fellesverk må samtykke fra begge opphavsmenn innhentes, hvis verket skal framføres første gang eller på en ny måte.

I de tilfellene der Prøysen og Amdahl, eller for eksempel Prøysen og Finn Ludt har laget ting sammen, er jo nettopp det karakteristiske at ytelsene kan skilles fra hverandre; Prøysen har laget tekstene og melodiene er av Amdahl eller Ludt. Da er det et såkalt «sammensatt verk». I slike tilfeller er hovedregelen at det må innhentes særskilte

tillatelser for bruk av musikken og bruk av teksten dersom man ønsker å bruke verkene separat. Får man eksempelvis tillatelse til å bruke teksten, kan man lage en ny melodi. Får man tillatelse til å bruke melodien kan man lage en ny tekst, med visse forbehold. Det siste gjøres ofte med melodiene til Prøysenvisene, dessverre ofte uten at tillatelse er innhentet eller gitt. Forbeholdet gjelder der den nye sammenstillingen av tekst og melodi ansees som en krenkende gjengivelse av teksten eller melodien. Da kan opphavsmannens ideelle rettigheter være overtrådt. Det skal i realiteten mye til for at en ny melodi eller tekst skal oppfattes som krenkende. Prøysen satte sjøl nye tekster til kjente melo-

dier fra samtiden og kunne forandre melodien så de passet til teksten hans. Han sa også at den største heder en vise kan oppnå er å få en pornografisk versjon.

Etter min vurdering er det ingen grunn til at rettighetshaver skal håndheve slike eksklusivtetsavtaler i dag. Verkene er rettslig sett «sammensatte verk», og en praksis der komposisjoner står i veien for nye, er uheldig for utviklingen av arven etter Prøysen.

Jubileumsåret gir oss et splitter nytt og flott Prøysenhus på Rudshøgda som skal gi en ny giv til ny aktivitet. Eierne og de som skal drive huset har påtatt seg oppgaven å legge til rette for at «det skapes nytt» rundt Prøysens verk – «åpne Prøysens tekstunivers» – «inspirere til at det skapes ny litteratur, ny musikk og andre nye kunstuttrykk». De vil være Prøysensenter for hele landet. Nylig fikk de 20 millioner kroner fra Staten til å fylle huset med innhold og å lage jubileum.

Det er et stort og viktig ansvar de nye Prøysenhuset påtar seg. Det trenger støtte, kompetanse, initiativ og hjelp fra alle gode krefter for å få det til. Måloppnåelsen er imidlertid på kollisjonskurs med den praksis som rettighetshaverne til tider har utøvet.

Rettighetshaverne bestemmer mye, og de får inntektene opphavsretten gir inntil 2040, da verkene «faller i det fri». Med rettighetene følger også et stort ansvar. Alf Prøysens verker er en viktig del av vår felles kulturarv. Verkene ligger der, men de er altfor verdifulle til å havne på et kunstnerisk og musikalsk museum som tilhører en forgangen epoke. Arven må bæres videre inn i vår egen tid. Rettighetshavernes økonomiske interesser vil uansett bli ivarettatt gjennom en mindre restriktiv praksis; økt åpenhet vil skape mer bruk av verkene.

Et genialt trekk ved Prøysens produksjon er at verkene er så mangetydige. De blir oppfattet og brukt på mange plan og på mange måter. Kostymer og holdninger fra 50-tallet er det selvsagt dekkning for, og busserull og skigard vil være en del av bildet som gjør Prøysen til folkeie lunge ennå. Men nye generasjoner tenner, tenker og synger ikke på denne måten.

Hvis Prøysens tekster bures inne i gamle kunstneriske løsninger visner de og dør. Hans verker må slippes fri hvis 100-årsjubileet skal få et innhold som peker framover.

Jørn Simen Øverli